

Medicinshistoriens vägval

MARIA BJÖRKMAN*

YLVA SÖDERFELDT**

Linköpings universitet

Uppsala universitet

I dag befinner vi oss i en situation utan historiskt motstycke: jordens befolkning kan blicka tillbaka på en medicinsk kris som påverkat i det närmaste varje nu levande individ. Upplevelsen av coronapandemin har skilt sig åt dramatiskt beroende på vilka kollektiva och individuella omständigheter man befunnit sig i. Trots olikheter har erfarenheten dock i någon mening varit universell, då samtliga länder har berörts och på många nivåer. Att kartlägga och studera dessa olika erfarenheter är ett arbete som ännu bara börjat.

Att medicinen är intimt och intrikat sammanflätad med kultur, politik, ekonomi och sociala förhållanden har dock genom pandemin framgått med all önskvärd tydlighet. Detta kommer inte som någon nyhet för medicinshistoriker. Medicinshistorien har det senaste halvseklest ägnats åt studier av medicin som något utöver enbart biologiska aspekter av medicin och hälsa. Den har kritiskt analyserat maktförhållanden som präglat och fortfarande präglar medicinsk praktik – från mötet mellan patient och läkare – till de politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och vetenskapliga strukturer och praktiker som varit sammanvävda med medicinen och dess utövning. Här har framväxten av *medical history from below* bidragit till ett ökat fokus på patienter och deras upplevelser.¹ STS-fältet (*Science, Technology & Society*) har haft metodologisk och teoretisk påverkan vilket möjliggjort en integrerad syn på medicinsk kunskap och praktik, och satt strålkastarljuset på aktörer, kroppslighet

* Docent i idé- och lärdoms historia

** Docent i idé- och lärdoms historia

1. Roy Porter, "The Patient's View: Doing Medical History from Below", *Theory and Society* 14:2 (1985) s. 175–198.

och materialitet. Betydelsen av Michel Foucault och hans efterföljares studier av kliniken, kroppen och jaget, och introduktion av begrepp som biomakt och biopolitik, kan heller inte nog betonas.

I en av de första längre historiska betraktelser som utkom i spåren av COVID-19 föreslog den brittiske statsvetaren Alex de Waal att det engelska begreppet *pandemic* skulle ersättas med *pandemy*. Detta eftersom *pandemic*-begreppet genom att vara avlett från ett adjektiv har ett oartikulerat efterled i form av en sjukdom såsom *pandemic flu* och *pandemic cholera*. *Pandemy*, eller dess svenska motsvarighet pandemi, som redan är den gängse i svenskt språkbruk, har för de Waal en bredare potential eftersom den för tankarna till den totala summan av processer och effekter som utgör en händelse av detta slag. I stället för enbart en infektion som sprider sig över kontinenter – och alltså blir pandemisk – innefattar pandemibegreppet de ekonomiska, politiska, kulturella och ekologiska sammanhang som omger, möjliggör och följer smittspridningen.²

Inom forskningen i stort har redan begreppet covidisering myntats, för att diskutera en överrepresentation av publikationer som berör coronaviruset.³ När opportunisten lagt sig, är det dock möjligt att många forskningsfält, inklusive det historiska, kommer se en ökad och fruktbar medvetenhet för betydelsen av medicin, kropp och hälsa.

I detta läge har vi, om en medicinsk metafor kan tillåtas, tagit tempen på det medicinhistoriska fältet i Sverige. I detta temanummer återfinns resultatet: ett axplock av den mångfacetterade medicinhistoriska forskning som pågår i Sverige i dag.

Genomgående i flera av numrets uppsatser är synen på kunskap. Flera av texterna har också fokus på förhandlingar och maktkamper om vilken kunskap som skulle räknas som giltig. Cecilia Riving synliggör i sin undersökning av hospitalpatienter 1890 hur de intagnas berättelser om sina tillstånd både fungerade som personligt meningsskapande, och som vittnesbörd om den tid patienterna befann sig i. Även om de befann sig i ett tydligt underläge pekar Riving ut det paradoxala i ojämlikheten: att patienternas berättelser var en förutsättning för att psykiatriker skulle kunna ställa diagnos.

2. Alex de Waal, *New Pandemics, Old Politics: Two Hundred Years of War on Disease and its Alternatives* (Hoboken 2021).

3. John P. A. Ioannidis *et al.*, "The Rapid, Massive Growth of COVID-19 Authors in the Scientific Literature", *Royal Society Open Science* 8:9 (7 september 2021).

Bredden i den patientorienterade medicinhistorien visar sig i skärningspunkten mellan Rivings och Jonatan Samuelssons uppsatser. Där patienthistoria ofta orienteras mot upplevelser och praktiker, lyfter båda författarna fram kunskap som en central beståndsdel, i Samuelssons fall med en uppsats om Tandvårdsskadeförbundet. Samtidigt visar de även att vare sig patienthistoria eller undersökningar av medicinsk kunskap är synonyma med en viss metodologi: där Riving gör en djupläsning av ett litet antal individuella patientöden, är Samuelssons studie fokuserad på de offentliga och organiserade sfärerna i föreningsliv, stat och medier.

Att patienten i stället för läkaren sattes i centrum revolutionerade medicinhistorieskrivningen, och patientrollen har blivit belyst från allt fler nya vinklar. Det finns dock många andra viktiga aktörer förutom dessa, och andra sammanhang utanför kliniker och laboratorier, som är angelägna att studera. Sofia Koernigs undersökning av efterkrigstidens massvaccinationer mot tuberkulos lyfter upp internationella relationer och storpolitik på den medicinhistoriska agendan. Även Koernig knyter an till kunskap genom att visa hur olika nationers erfarenheter och kunskapsnyer när det gällde tuberkulosvaccin påverkade samarbetet.

I Solveig Jülichs studie är det inte forskare utan i stället medier, kändisar och konsumenter som framträder som viktiga aktörer på det medicinska fältet. *Expressens* kampanjer till stöd för fosterforskning visar en överraskande allians mellan journalistik och forskare, som bidrog till forskningsfinansiering, men också till en instrumentalisering och stigmatisering av funktionshindrade barn.

Medicinhistoria är en av de historiska grenar som historiskt blivit utskälld för sin så att säga whigska tendens. Det gamla skämtet, att medicinhistoria handlar om "the history of great doctors, written by a great doctor, to make doctors feel great about themselves", har haft fog för sig. Den framstegsorienterade och hagiografiska medicinhistorien har dock sedan länge utmanövrerats av centrala kritiska perspektiv. Ett av dessa har inneburit att även studera den misslyckade medicinen och kunskapsmodeller som övergivits. Annelie Drakmans undersökning av hur miasmabegreppet övergavs, trots dess mångsidighet och potential för den framväxande bakteriologin under 1800-talet, är ett utmärkt exempel på denna inriktning.

Medicinshistorikerns och medicinshistorieskrivningens roll har alltså

förändrats från att vara en intern angelägenhet för medicinare till att bli ett högaktuellt forskningsområde för historievetenskapen. Detta krävde en viss distansering mellan professionella historiker och det samtida medicinska fältet. Samtidigt som dagens medicinhistoriker är grundligt skolade i att inta den kritiska hållning som skisserats, möter vi en ökad efterfrågan av att återknyta till en medicinsk och allmän publik. Att detta var kännbart redan före COVID-19 framgår av den antologi på temat som Solveig Jülich och Sven Widmalm gav ut bara några veckor före pandemins början.⁴ Där diskuteras de fördelar och risker som ett närmande till olika publikgrupper kan ha, historiskt och i samtiden. I kölvattnet av coronapandemin har riskerna tilltagit: lösryckta medicinhistoriska exempel har blivit slagträn i politiken och samhällsdebatten och de professionella historikernas perspektiv har kommit i skymundan trots en skriande efterfrågan från allmänheten.

Maria Josephsons essä om medicinshistorikernas roll i offentligheten bidrar därför med viktiga reflektioner, vilka knyter an till de maktkritiska ansatser vi är vana att applicera i vår forskning, och vidgar dem till den tredje uppgiften. Denna medvetenhet är en förutsättning för det större självförtroende som hon också påpekar krävs för att vårt fält ska bli mer aktivt och representerat i det offentliga samtalet.

Medicinsk humaniora är ett nyimporterat begrepp i den svenska universitetsvärlden. Efter enstaka initiativ under denna flagg sedan ett par decennier tillbaka, var det just under pandemiåren som tre centrum för medicinsk humaniora etablerades: i Linköping, Uppsala och Lund. Lokala och nationella nätverk och möten under samma beteckning tillkommer, och har en stor andel (medicin)historiker bland sina deltagare. Denna utveckling går hand i hand med initiativ på utbildningens område, där medicinhistoriska inslag på läkarlinjen och andra program inom medicin och hälsa antingen införs eller får en ny, forskningsanknuten form med hjälp av professionella historiker.

Medicinsk humaniora hjälper medicinshistoriker att argumentera för sin relevans i ett universitetslandskap där genomslag och nytta spelar allt större roll. Tvärvetenskapliga forskningsarbeten där historiker arbetar tillsammans med forskare inom biomedicin och hälsa blir också

4. Solveig Jülich & Sven Widmalm (red), *Communicating the History of Medicine: Perspectives on Audiences and Impact* (Manchester 2020).

allt vanligare.⁵ Som diskuterats i den redan omnämnda antologin om medicinshistoriens kommunikation och publik, så finns dock vid sidan av den uppenbara potentialen risker: om historisk forskning helt underkastas nyttokrav och orienterar sig utefter samtidrelevans finns risken att vi återigen tappar våra kritiska och obekväma perspektiv.

Relationen till olika publik och till medicinsk humaniora utgör därmed ett betydande vägval för medicinshistoriker i dag. Parallellt med detta väcks också frågan om fältets gränser. Medicinshistoria är sedan länge ett område som befattar sig med långt mer än medicin i den snävare betydelsen av ordet. På så vis definieras den inte längre av ett studieobjekt. Detta återspeglas i detta temanummers bidrag, vilka bara delvis handlar om medicinsk vetenskap och praktik: som vi ser i Jülichs bidrag är medier en central medicinsk arena, liksom de nationella och internationella politiska sammanhang som Samuelsson och Koernig behandlar. Drakman följer ett medicinskt begrepps resa från smittspridningsteori till politisk metafor, och Riving finner kopplingar mellan medicin, kultur och teknologi i psykiatripatienters föreställningsvärldar. Medicinshistoria är på så sätt inte ett avskilt fält med ett definierat studieobjekt, utan en ådra inom samtliga grenar av historievetenskapen.

5. Maria Björkman (red.), *Prostatan: Det ständiga gisslet?* (Lund 2018); Nils-Otto Ahnfelt, Hjalmar Fors & Karin Wendin, "Making and Taking Theriac: An Experimental and Sensory Approach to the History of Medicine", *BJHS Themes* 7 (1 januari 2022) s. 39. Se också forskningsprojektet "Döden på Vipeholm", under ledning av Elin Bommenel, "Unga kvinnors psykiska hälsa" och "Barnets bästa, vuxnas reproduktiva rättigheter och välfärdsstatens ansvar".